जूनकीरी

मासिक भित्ते पत्रिका

वर्ष– १, अंक– ४, कार्तिक २०६०, (Oct./Nov., 2003) काठमाडौँ

नीति छ, खर्च भएको छ तर पढ्न पाएका छैनन्

१२ पुगी १३ वर्षमा हिँड्दै गरेकी मंगली सुनारले घर नजिकै रहेको श्री प्राथमिक विद्यालय बन्द भएपछि पढ्न पाइनन् । दुई वर्ष अघिदेखि कृष्णनगरमा सञ्चालन भएको उक्त विद्यालयमा महिनाको पाँच सय तलवमा पढाउने शिक्षक असुरक्षाका कारणले आउन छोडेपछि मंगलीसहितका एक सय पाँच बालबालिकाले पढ्न नपाएका हुन् । मंगली भोकभोकै भए पनि पढ्न जाा(न्थन् तर स्कुल बन्द भएपछि अहिले बाबुआमा सँगै जमिन्दारहरू कहाँ काम गर्न जानु उनको दिनचर्या भएको छ ।

पढेर ठूलो बन्ने मंगलीको सपना अधुरै रह्यो । धर्म प्रचारक संस्था दलित भलाइ कोषको सहयोगमा सञ्चालित उक्त विद्यालयले सहयोग पाउन छोडेपछि मंगली र उनका साथीहरूले पढ्न पाएनन् । सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा भन्ने मूल नाराले अहिलेसम्म मंगलीजस्ता हजारौं बालबालिकाहरूलाई समेट्न सकेको छैन ।

अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाको अभियानले १३ वर्ष पूरा गरे तापनि विद्यालय जाने ६ देखि १० वर्ष उमेरका २९ प्रतिशत बालबालिकाहरूले अझै सम्म विद्यालयमा पाइला समेत टेक्न पाएका छैनन् । शिक्षा मन्त्रालय र विभागका अधिकारीहरूले विद्यालय टाढा भएकै कारण मुलुकका कुनै पनि समुदायका बा(लबालिकाहरू स्कुल जानबाट बञ्चित नभएको दावी गर्छन् । तर कञ्चनपुर जिल्लाको कृष्णनगर गाविसको यस सुनारटोलका गरिव बालबालिकाको लागि खुलेको विद्यालय बन्द भएपछि यो दावी गलत ठहरिन्छ । अब बालबालिकाहरू न त टाढाको विद्यालय जान सक्छन् न त उनीहरूका अभिभावकको अन्यत्र लगेर पढाउने हैसियत नै छ । स्थानीय समाजसेवी लक्ष्मीदेवी घले यो समस्या जिम्मेवार उच्चतहसम्म पुऱ्याउँदा पनि सुनुवाई नभएको बताउनुहुन्छ ।

नेपालको कुल जनसंख्याको २.५ प्रतिशतले बा(लबालिकाहरू बृद्धि हुँदै गइरहे तापनि साक्षरता प्रतिशत वृद्धि भने वार्षिक १.५ मात्र रहेको छ । सरकारी, गैरसर कारी संघ/संस्था र सरकार स्वयंले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानीको कार्यशैलीका कारणले नै बालबालिकाहरू विद्यालय आउन सकिरहेका छैनन् भन्नु हुन्छ शिक्षाविद् कमलप्रकाश मल्ल । सरकारले देशव्यापी रूपमा एउटै किसिमको शैक्षिक कार्यक्रम लागू गरेकाले पनि सरकारले त्यस क्षेत्रमा गरेको कार्यक्रमले सबैलाई छुन नसकेको धारणा डा. मल्लको छ ।

देशको कुल बजेटको १३ प्रतिशत शिक्षा क्षेत्रमा लगानी गरिएको भए पनि त्यसले साक्षरता प्रतिशतलाई माथि उठाउन नसक्ने कुरा वारम्वार उठ्दै आइरहेको छ । लामो समयदेखि लगानी भएकै छ, साक्षरता प्रतिशत न्यून मात्रामा बढेकै छ, हामी त्यही बाटोमा हिँडिरहेका छौँ । तर हिँडिरहेको बाटो पनि मेटिर हेका छौँ- शिक्षाविद् प्रा.डा.विद्यानाथ कोइरालाले भन्नुभयो ।

एकै किसिमको शिक्षा पद्धतिलाई देशव्यापी रूपमा लागू गरिनुलाई सरकारको जवर्जस्ती व्यापार जस्तै भएको कारणले देशको शैक्षिक गुणस्तर खस्किनु र सबैले शिक्षा नपाउनुको मूल कारणका रूपमा लिइन्छ । बालबालिकालाई पढाइएका विषयमा नियमित अनुगमन नभएका कारण अभिभावकहरूले आफ्नो छोराछोरीलाई पढाउन छोडेकोले केही जिल्लामा जिटिजेडले केही वर्ष अघि थालेको विद्यार्थीलाई जवर्जस्ती विद्यालय भर्ना गर्ने अभियान असफल भएको थियो ।

शिक्षा क्षेत्रलाई आफ्नो कार्यथलो बनाएर काम गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूको संख्या १ सय दुई रहेको छ । अनौपचारिक शिक्षामा लगानी गर्नेहरूको संख्या १८ रहेको छ । "गैरसरकारी संस्था शिक्षामा लगानी गर्न उत्साहित भइरहेका छन् । तर उनीहरूको प्रयास आत्मरतिमा मात्रै वरिपरि घुमेको छ", शिक्षाविद् डा.कोइरालाको कथन छ ।

"शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीले थोरै मात्रामा चेतनाको स्तर पनि उठेको छ, महिला सहभागिता बढेको छ । तर जति छुनुपर्थ्यो त्यति सकेन", अनौपचारिक शिक्षामा

1fgsf] df]xM पर्साको सुगौली विर्ता गाविस स्थित नेपाल राष्ट्रिय प्रा.वि.का परवेज, असलम, आजाद लगायतका विद्यार्थीहरू । उनीहरुलाई जुनकीरी बालअधिकार र शिक्षा सम्बन्धी जानकारी दिने भरपर्दो माध्यम बनेको छ ।

बालबालिकामाथिको आक्रमणको चौतर्फी विरोध

विद्यालय क्षेत्र र बालबालिकालाई हिंसामुक्त राख्नुपर्ने आवाज चारैतिरबाट उठ्न थालेको छ । वितेका तीन महिनामा बालबालिकाहरू माथि पर्ने सशस्त्र द्वन्द्वको सोझो असर बढेका कारण यो आवाज उठ्न थालेको हो ।

नेपालमा झण्डै आठ वर्ष अघि सुरू भएको सशस्त्र द्वन्द्वमा १ सय ६२ बालबालिकाको मृत्यु भइसकेको छ । १ सय ५ जना गम्भीर घाइते भएका छन् । हजारौँ बालबालिका टुहुरा भएका छन् भने ४ हजार बालबालिकाहरू परिवारसँगै विस्थापित भएका छन् ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालकोष (युनिसेफ) बाट प्राप्त एक तथ्यांक अनुसार विश्वभरीमा प्रत्येक वर्ष झण्डै २ लाख बालबालिकाहरू सशस्त्र संघर्षकै कारण मारिन्छन् । यीमध्ये झण्डै १० हजार बालबालिका विष्फोटक पदार्थ ओसारपसार गर्ने क्रममा मारिन्छन् । प्रतिवर्ष घाइते हुने बा(लबालिकाको संख्या ६ लाखभन्दा माथि छ । झण्डै ३ लाख बालबालिकालाई विभिन्न संगठनहरूले सशस्त्र संघर्षमा प्रयोग गरेका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघले नेपाल लगायत विश्वका १५ देशमा विद्रोही पक्षले बालबालिकालाई संघर्षमा प्रयोग गरेको दावी गरेको छ ।

नेपालमा विद्रोही वा सरकारी पक्षका सेनाबीचको दोहोरो फायरिङमा, वेवारिसे वम वा विष्फोटक पदार्थ विष्फोटनबाट बालबालिकाहरूले ज्यान गुमाउने गरेका छन् । विद्रोही पक्षले विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय क्षेत्रबाटै अपहरण गरी सशस्त्र द्वन्द्वमा संलग्न गराउने गरेको पाइन्छ ।

गत असोज २६ गते डोटीको मुडभरा स्थित शारदा उच्च माध्यामिक विद्यालयमा भएको दुःखद घटनालाई त्यस्तै ज्यादतिका रूपमा लिइएको छ । घटनास्थल भ्रमण गरेर फर्किएका मानव अधिकारवादीहरूको टोलीले दिएको प्रारम्भिक विवरण अनुसार, त्यसदिन विद्रोही माओवादीहरूले विद्यार्थीहरूलाई जवर्जस्ती राखेर सांस्कृतिक कार्यक्रम गरेका थिए । यसको सूचना पाएपछि विद्यालयमा सरकारी सुरक्षा टोली प्रवेश गरी माओवादीमाथि कारवाही गऱ्यो । सोही क्रममा ४ जना विद्यार्थी मारिए, झण्डै एक दर्जन घाइते भए । घटनापछि त्यस क्षेत्रका सबै विद्यार्थीहरू आतंकित बनेका कारण विद्यालय नजाने मानसिकतामा पुगेका छन् । हाल त्यस क्षेत्रका शारदा उच्च मावि बाहेक अरु विद्यालय पनि प्रभावित भएका छन् ।

यस घटनापछि विश्वका ठूला अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू र नेपालका आर्थिक सहयोगी राष्ट्रहरूले दुबै पक्षको विरोध गरेका छन् । ती संस्थाहरूले द्वन्द्वरत् दुबै पक्षले जेनेभा महासन्धिको धारा ३ को पालना गर्नुपर्ने कुराको ध्यानाकर्षण गरेका छन् । यस्तो धारणा राख्ने संस्थाहरू डेनमार्क, पि(नल्याण्ड र नर्वेका दूतावासहरू, एशियाली विकास बैंक, विश्वबैंक, युनिसेफ, जापानी सहयोग नियोग (जाइका) रहेका छन् । देशभित्रका अन्य दर्जनौँ संघ,

अछुत जातको भनी विद्यालयको कक्षा कोठामा पस्न नपाएका दलितहरू कक्षामा पहिलो र दोस्रो हुन थालेका छन् । पर्साको मुडली गाविस, वडा नं. ५ फुलवरियाकी लालकुमारी चमार कक्षा ५ की दोस्रो बालिका हुन् । उनी १७ घर चमार परिवारका बालबालिकामा सबैभन्दा बढी पढेकी बालिका हुन् । उक्त टोलमा उनका समकालीनहरू ५० भन्दा बढी छन् ।

अनपढ अभिभावकसँगै गोठालो जाने र घरधन्दाको काम सघाउन लालकुमारी व्यस्त थिइन् । तर जीवनज्योति क्लवले बाल(शिक्षा कार्यक्रम सुरू गरेपछि उनले सावा अक्षर पढन पाइन् । आफूले पढन नपाउँदा भोग्नुपरेको पीडाका कारण छोरीलाई विद्य(ालय पठाउने गरेको लालकुमारीका बाबु गुप्चुराम चमारले बताए ।

कक्षा ५ सम्म पढेकी लालकुमारीले निरक्षर आमा गेनादेवीलाई फुर्सदको समयमा वर्णमाला सिकाएर आफ्नो नाम लेख्न र पढ्न सक्ने बनाइसकेकी छन् । गेनादेवी भन्छिन्, "छोरीबाट नै मैले धेरै कुरा जानेकी हुँ, उसकै कारण गाउँको जयलक्ष्मी महिला समूहको सचिव समेत भएकी छु ।"

तराईको समाजमा छोरीको रजस्वला नभई विव(ाह गरिदिँदा धर्म कम(ाइने विश्वासका साथ कलिलैमा विवाह गर्ने सोचले लालकुमारीको परिवार पनि अछुतो छैन । लालकुमारीका दुई दिदीको बाल(विवाह भएको थियो । त्यसमध्ये माइली दिदी सुदमादेवी माइती फुलवरियामा बसेर न्यू जीवनज्योति बा(लक्लवमा गएर वर्णमाला सिक्न थालेकी छन् । अहिले गुप्चुराम र गेनादेवीले जेठी र माइली छोरीलाई समयमा पढाउन नसकेकोमा दुःखेसो मान्ने गरेका छन् ।

घरको आर्थिक अवस्थाले लालकुमारीको पढाइ अघि बढ्ने विषयमा शंका थपिएको छ । लालकुमारीको धेरै ठूलो इच्छा छ । अभिभावकहरू पनि छोरीलाई आर्थिक अवस्थाले भ्याएसम्म पढाउँछौँ भन्छन् । तर कक्षा ६ देखि लाग्ने मासिक शुल्क, किताब किन्ने लगायतका समस्या लालकुमारीको अगाडि तगारो बनेका छन् । गाउँमा बालिका शिक्षा लागूभएपछि विद्यालयमा बा(लबालिकाको संख्या वृद्धि हुन थालेको छ । बालिकाहरू नियमित विद्य(ालय आउन थालेको अनुभव जनता निमाविका शिक्षक जंगबहादुर कुशवाहको छ ।

तुलसीवर्वा गाविस ७ का ४५ वर्षीय भरोसी चमारले पनि आफ्नी छोरीलाई बालशिक्षामा पढाउन थालेका छन् । आफूलाई विद्यालयमा अछुत भनी भेदभाव गरेका कारण बाहिर राखेकोले शिक्षाबाट बञ्चित हुनु परेकोमा उनी दुःखी छन् । भरोसीका १२ वर्षीया छोरी सरिता ज्ञानमण्डल युवा क्लवद्वारा सञ्चालित बालशिक्षामा र बहिनी ललिता बालविकास केन्द्रमा पढ्छन् । सरिता र ललिता कापी किताव च्यापेर बालशिक्षामा जाँदा उनीहरूका साथीहरू मनिता, सीता, गोमा जमुनाचाहिँ गाईभैँसी र सुँगुर चराउन गइरहेका हुन्छन् ।

तुलसीवर्वा गाविसका वडा नं. ७ वर्आ र २ को बजरिया टोलका करिव ७०/७५ घर दुसाद र चमार समुदायमा हिरालाल मण्डलकी छोरी शोभा कुमारी मात्र विद्यालय जान्छिन् । कक्षा कोठामा कथित तल्लो जातको भएकै कारण चौरमा बसेर केही वर्ष विद्यालय गएका भरोसी समाजमा यस्तो भेदभाव हट्दै गएकोले छोरीलाई बालशिक्षामा पढाउन थालेको बताउँछन् । हालसम्म छोरीलाई पढाउन खासै खर्च समेत लागेको छैन । छोराछोरीको पढाइमा आर्थिक अवस्था नै समस्या बन्ने गरेको उनको भनाइ छ । ■

मसलीले असलीहरूलाई डोऱ्याइन् तर

मंगलबार जन्मेकीले उनको नाम राखियो– मसली । क्षेत्री बाहुनका केटाकेटीसँगको संगतले उनी पनि विद्यालय पुगिन् । "हामी भोटेको छोरीले कहाँ धेरै पढेर हुन्छ ?"- छोरीको पढाइ छुटाउने विचार गरे मसलीका बुवा श्रीमान् मोक्तानले । तर, जति काम गर्नु परे पनि घरको कामधन्दा सिध्याएर पढ्छु भन्ने मसलीको जिद्दी र गाउँलेहरूको आग्रहले गर्दा श्रीमान् मोक्तानले छोरी नपढाइ सुखै पाएनन् । गत साल दुम्जाकै पहिलो तामाङ छात्राको रूपमा कुशेश्वर विद्यापीठ मावि सिन्धुलीबाट मसलीले एसएलसी उत्तीर्ण गरिन् । विद्यापीठ २००८ सालमै दुम्जामा स्थापना भएपनि गाउँको तामाङ समुदायलाई शिक्षाले छुन सकेको थिएन । विद्यालयबाट १५ मिनेटको दूरीमा रहेको मसलीको गाउँबाट यस अघि किन छोरी पढाइएन त ? मसली भन्छिन्- "एउटा कारण त आर्थिक अवस्था पनि हुनसक्छ । सबभन्दा ठूलो कुरा चेतनाको अभाव हो । वातावरणले पनि प्रभाव पार्छ ।"

उनले पढेको देखेर पढ्न थालेकी असली अहिले १० कक्षामा पढ्छिन् । मसलीका बुवा श्रीमान् मोक्तान पनि छोरीले पढेकोमा खुशी त छन् तर पढेर जागिर नपाएकोमा भने चिन्तित छन् । उनी भन्छन्- "छोरीलाई बनीबुतो गरेर स्कुल त पढाइयो तर क्याम्पस पढाउन सकिएन् ।" मसलीलाई अहिले सबैले सुस्मिता भनेर चिन्छन् । तर उनलाई भने मसली भनेर बोलाइदिएकै मनपर्छ । नाच्न र गाँउन पनि उतिकै सिपालु मसली (सुस्मिता) गाउँका बालबालिकालाई विद्य(ालय गएर पढन प्रोत्साहित गर्ने काममा लागेकी छिन् । हाल उनी बालविकास कार्यक्रम अर्न्तगत नाम मात्रको तलब लिएर बालबालिका पढाउने काम गर्दैछिन् । उनलाई प्राविधिक शिक्षा लिन मन लागेको छ ।

शिक्षित गाउँको रूपमा चिनिने दुम्जाका दलित र जनजातिबीच गुणस्तरीय शिक्षा पुऱ्याउन स्थानीय संघ संस्था र जनताको पहल नै महत्वपूर्ण हुने धारणा राख्छिन् बुद्धिजीवीजस्तै । ■

– दीपक बिहीन

यूनिसेफ नेपालको सहयोगमा शिक्षा पत्रकार समूह, अनामनगरद्वारा प्रकाशित, फोनः ४–२५७६५५, इमेलः ejg@ntc.net.np, पो.ब.नं. २१८४३, मुद्रणः युनाइटेड ग्राफिक्स प्रिन्टर्स, न्यूप्लाजा, काठमाडौँ, फोनः ४–४२१४१०, सम्पादनः पदम